

Олена Осталецька,

мол. науковий співробітник НБУВ

Формування тематичної бази даних стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст.

У статті розглядаються особливості укладання бібліографічного опису картографічних стародруків у процесі створення тематичної БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст. у програмі ІРБІС-64. Розкрито набір областей та елементів бібліографічного опису, послідовність їх розташування, наповнення та способи подання.

Ключові слова: електронні картографічні ресурси, тематична БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст., бібліографічний опис картографічних стародруків.

In article features the conclusion of cartographic bibliographic description of preservation in the process of creating thematic mapping database blackletter editions XVI–XVIII centuries in the program Irbis-64. Revealed a set of areas and elements of bibliographic description of the sequence of their location, content and methods of presentation.

К е у в о р д с: електронні картографічні ресурси, тематична БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII століть, бібліографічний опис картографічних стародруків.

Сектор картографічних видань як локальний структурний підрозділ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) бере участь у створенні електронного каталогу спеціалізованого картографічного фонду і, зокрема, тематичної БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст. в програмі ІРБІС-64. Для її створення та наповнення проводиться поглиблений аналіз картографічних стародруків: вивчення вихідних та уточнення історичних відомостей, складання характеристики документів.

Науково-методичні засади формування електронних картографічних ресурсів: електронного каталогу і баз даних картографічних матеріалів, авторитетних файлів географічних назв на основі фондів сектора картографічних видань НБУВ розкрито у статтях К. В. Лобузної. На важливості бібліографічних технологій в електронному середовищі наголошується в публікаціях російського теоретика бібліографознавства В. О. Фокеєва. У роботах української дослідниці Л. Я. Філіпової розкривається роль електронних інформаційно-бібліографічних ресурсів в сучасних соціальних комунікаціях, які повинні забезпечувати розвиток науки і освіти в Україні.

Метою статті є розкриття особливостей укладання бібліографічного опису картографічних стародруків у процесі створення тематичної БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст. в програмі ІРБІС-64.

Картографічні стародруки займають особливе місце серед унікальних пам'яток науки та культури, які зберігаються у секторі картографічних видань НБУВ. Більшість цих творів мають характерне художнє оформлення, яке відповідає рівню розвитку видавничої справи кожної історичної епохи. Вони є також наочним джерелом вивчення історії географії, адже досить детально відображають історію географічних відкриттів та етапи формування сучасних держав і народів. Від середніх віків у спадщину нашому часу дістались численні картографічні твори, на яких, поряд з територією всього світу, великих регіонів, зображені також території окремих держав та їх складових частин, невеликих адміністративних одиниць (часто вже неіснуючих тепер), планів міст з околицями та інших населених пунктів, карт військових походів та битв, облоги фортець тощо.

Характерні особливості картографічних стародруків потребують від укладачів бібліографічних описів не тільки знань правил складання бібліографічного опису стародрукованих карт і атласів, але й додаткової підготовки з історії розвитку картографічної та видавничої справи, обізнаності щодо спеціальної термінології багатьма мовами світу (латинською, німецькою, французькою, італійською тощо).

Колекція картографічних стародруків XVI–XVIII ст. у секторі сягає приблизно 2 тис. примірників (при загальній кількості фонду близько 50 тис. одиниць зберігання). Хоча цей показник не можна вважати

остаточним, адже картографічний фонд сектору містить велику кількість хронологічно не ідентифікованих карт та атласів. При бібліографічному описі таких документів у квадратних дужках зазначається приблизна дата, яка визначається за допомогою певних ознак карти: історичної події, до якої приурочена карта, хронологічних рамок життя її автора, співставлення рукописного документа з аналогічною за змістом літографією та завдяки пошуку інформації у довідкових виданнях.

Поповнення тематичної БД картографічних стародруків здійснюється відповідно до загального порядку. Необхідною умовою є дотримання загальних вимог і правил бібліографічної і змістової обробки картографічних стародруків, яка ґрунтується на державних і міждержавних стандартах.

Формування бібліографічного опису картографічних стародруків як сукупності відомостей про видання, що дають можливість отримати уявлення про його територіальний обсяг, зміст, призначення, масштаб, довідковий апарат, провадиться згідно з вимогами і правилами, встановленими ГОСТ 7.1-2003. Об'єктами і основними джерелами відомостей для складання опису в секторі є картографічний твір: карта (одно- або багатоаркушева), план, атлас (одно- або багатотомний), окремий аркуш багатоаркушевої карти, окремий том багатотомного видання, а також частина видання – карта з атласу тощо. Відомості, яких не вистачає для складання опису, отримують з довідкових видань або бібліографічних посібників, інших джерел інформації.

Однією з основних проблем при складанні опису є узгодження двох протилежних вимог: з одного боку, це максимальне дотримання точності передачі в бібліографічному описі стародруків вихідних даних та інших характеристик картографічних творів для забезпечення їх ідентифікації, а з іншого – забезпечення правильності передачі цих відомостей у жорстких рамках структури бібліографічного опису з прийнятою системою умовних розділових знаків у програмі ІРБІС-64.

Загальні вимоги та правила складання бібліографічного опису документів: набір областей та елементів бібліографічного опису, послідовність їх розташування, наповнення та спосіб подання елементів, нормативне застосування пунктуації та скорочень встановлює «Національний стандарт України. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, ІДТ). ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006». – К.: Держспоживстандарт України, 2007.

Основними складниками бібліографічного опису картографічних стародруків є:

- 1 – заголовок опису;
- 2 – заголовок картографічного твору;
- 3 – назва та відомості про відповідальність;
- 4 – область видання;
- 5 – математична основа;
- 6 – область вихідних даних;
- 7 – область специфічних відомостей та фізичної характеристики;
- 8 – область приміток.

Область опису складається з елементів, які поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язкові елементи вміщують бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію картографічного документа. На наш погляд, доцільно розглянути особливості заповнення необхідних полів при створенні тематичної БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст. в програмі ІРБІС-64.

1. Заголовком опису картографічних стародруків виступає сучасна назва території (акваторії), одного або декількох географічних об'єктів, які вносяться українською мовою до елемента (поля) «Географічна рубрика», з заповненням підполів «Країна», «Штат / Регіон», «Населений пункт», «Інший географічний об'єкт» (до останнього вносяться затоки, протоки, острови, ріки, озера тощо).

Тут також передбачене підполе різночитання назви території. Описуючи картографічне видання, що охоплює всю земну кулю, використовують уніфікований заголовок «Світ».

2. Обов'язковим при описі стародрукованого видання є точне відтворення його заголовка мовою видання. Допускається скорочення занадто довгих назв, вилучення присвят, епіграм, девізів тощо.

У разі відсутності цих даних на карті чи атласі (у випадку відсутності їх титульних аркушів) в квадратних дужках наводяться дані, отримані з інших джерел інформації. Ці відомості вносяться в «Основне БО», елемент «Заголовок». В «Розширеному БО» передбачена також наявність на картографічному творі паралельного заголовку іншою мовою, якому передують знак рівності після основного заголовка.

3. У підполе «Відомості про відповідальність» цього ж елемента подаються дані про укладачів, картографів, по можливості наводяться прізвища гравера, кресляра та інших осіб, котрі брали участь у створенні картографічного стародруку. Також ці дані дублюються у пошуковому «Розширене БО», в елементі «Редактори, укладачі, художники...».

4. Після порядкового номера видання (при його наявності) вказуються дані, що характеризують

його особливості (виправлене, доповнене тощо) у підполі додаткових відомостей елемента «Відомості про видання».

5. Математична основа використовується тільки для опису картографічних видань. У програмі ІРБІС-64 знаменник масштабу карти вноситься в елементі «Картографічний матеріал» у підполя горизонтального, вертикального та кутового масштабів, а у примітках елемента зазначається його іменний еквівалент у вказаних у картографічному виданні одиницях виміру та картографічна проекція.

На картографічних стародруках, як правило, вказані декілька графічних масштабів з різними одиницями виміру (найпоширенішими є німецькі або географічні милі, французькі туази, російські версти тощо). При описі атласу переважно використовується формула «М-би різні» (Масштаби різні).

6. Область вихідних даних вводиться в однойменний елемент, що включає дату і місце видання та друкування. Дата видання подається арабськими цифрами. При відсутності точної дати видання в описі у квадратних дужках наводиться приблизна дата, після якої ставиться знак питання. Джерелом встановлення приблизної дати можуть бути дати гравіювання, цензурного дозволу, дати, вказані в присвяті, у передмові, а також додаткові джерела інформації по за виданням.

Місцем видання, звичайно, є місто або інший населений пункт, в якому знаходиться видавництво або організація, що опублікувала картографічний твір. Якщо встановити місце видання неможливо, в описі зазначається «Б. м.» (Без місця). Після відомостей про місце видання наводиться найменування видавництва або ім'я видавця.

7. Фізичні характеристики та специфічні відомості картографічних стародруків мають відображення у великій кількості елементів та підполів у програмі ІРБІС-64. Обсяг позначається в елементі «Кількісні характеристики»: цифрами в підполі «Обсяг» та в скороченій формі одиницями обліку (арк., с., № карт) у підполі «Одиниці виміру», а в круглих дужках зазначається кількість аркушів, сторінок, номерів, що становлять комплект карти або атласу (напр., 3 к. (1 арк.) або 1 атл. (170 с.)).

Розмір картографічного твору подається у сантиметрах, у вигляді добутку розміру по вертикалі на розмір по горизонталі.

В цьому ж елементі наводиться ілюстративний (таблиці, діаграми, профілі, гравюри тощо) та супровідний (окремо оформлені пояснювальні записки, покажчики та ін.) матеріал. Додатковий ма-

теріал (карти, плани, схеми) вноситься в елемент «Зміст (заголовки)».

8. У примітках подають важливу додаткову інформацію, відсутню в основному описі:

- відомості про розбіжності між заголовком на титульному аркуші та іншими джерелами;
- способи друку та особливості виконання документу: гравюра, філігранний папір, розфарбовані кордони, на полотні, на марлі, шкіряна оправа тощо;
- особливості примірника: у програмі ІРБІС-64 передбачена наявність окремих полів для внесення інформації про печатки, штампи, екслібриси, рукописні та друковані позначки, наявність автографів тощо, про фізичний стан (дефектність) видання;
- зазначаються довідкові джерела, за якими описуються картографічні стародруки.

Висновок. Створення та наповнення тематичної БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст. в програмі ІРБІС-64 – важлива умова, по-перше, всебічного розкриття і введення в науковий обіг документів спеціалізованого фонду сектора картографічних видань; по-друге, задоволення дедалі зростаючих запитів читачів НБУВ, педагогів, науковців, дослідників різних напрямів історичної та географічної науки, що стосуються зібрання стародавніх пам'яток сектора; по-третє, розширення можливостей доступу до різних інформаційних ресурсів усім категоріям користувачів Бібліотеки, уможливлення роботи як з паперовими документами у читальному залі, так і електронними ресурсами з використанням комп'ютерних технологій; по-четверте, подальшого розвитку нарощування загально-бібліотечного електронного ресурсу, який відображає документні скарби Бібліотеки.

Список використаних джерел

1. Інструкція з опису стародрукованих картографічних видань Львівського національного університету ім. І. Франка. – 6 арк. – (На правах рукопису).
2. Лобузін К. Електронне середовище як засіб формування комплексних бібліографічних ресурсів Національної бібліотеки // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2012. – Випуск 7. – С. 254–260.
3. Правила составления библиографического описания старопечатных картографических произведений XVI–XVIII вв. : метод. рекомендации / сост. : А. С. Захарова и др. ; под ред. А. С. Захаровой – М., 1994. – 170 с.
4. Правила составления библиографического описания / Междувед. каталогизац. комис. при Гос. б-ке СССР им. В. И. Ленина. – М., 1986. – Ч. 3. : Картографические произведения. – 1990. – 278 с.